

A személyestől az egyetemességig

WEÖRES SÁNDOR: A SEBZETT FÖLD ÉNEKE

Rengeteget vitatkoztunk már arról, hogy a nemzeti, társadalmi szükségből erényt kovácsolt-e a magyar költészet, amikor politikai, forradalmi és reformfeladatokat vállalt magára, szabadságot, egyenlőséget, függetlenséget hirdetett és ezek hiányát siratta —, vagy a művészetre káros engedményeket tett a zsurnalizmusnak, a nemzet- vagy néptanítói szerepnek.

Tehetség dolga volt szerintem; kinél így, kinél úgy. A szabadság, a társadalom boldogulása, az egyén fölemelkedése le nem becsülhető azon dolgok sorában, melyek az ember számára fontosak lehetnek. Helyük van a lét értelmében, az élet értéke, a szabadság, az öntudat vagy öneszmélet szomszédságában, sőt, részét azoknak. Tény, hogy nem merül ki bennük az értékek világa, s a tudat, a képzelet s az érzékelés nemcsak rájuk irányulhat.

Előfordul, hogy egy mérsékelt tehetség méltán hívja fel magára az emberek figyelmét, ha bátran mond ki tiltott szavakat. Az igazmondás — ami jogfosztott körülmények közt nem egyéb, mint beszélni, amikor nem szabad, és hazugságok nélkül beszélni, amikor kötelező hazudni — esztétikai értékke nemesülhet. A gátlakat áttörő indulat, a kockázat izgalma, a feszültségeket feloldó evidencia és a közönségre tett hatás függvényrendszerében megnő az alkotó szavának súlya, személyes varázsa. Ezt annak tulajdonítom, hogy mint annyi más dolog az ember életében, az esztétikum sem független a nemzeti, társadalmi, történelmi körülményektől, amelyek közt létrejön. Petőfi *Föltámadott a tengerét* aligha írhatta volna meg valaki esztétikai hitelességet érdemlőn a huszadik század harmincas éveiben, és az *Egy mondat a zarnokságról* is értelmetlen szövegelésként hatna egy harmonikus életet élő, óceániai társadalom törzsi ünnepségén.

Mégis, szüntelenül vitáztatunk, van-e vagy nincsen előnye a politizáló versnek a politikától mentessel szemben, vagy éppen hátránya van. Az esztéták egy része azt mondja, hogy a magyar költészet a reá rótt terhek többletének köszönheti erejét, más részük pedig azt hangoztatja, hogy csak ettől a ballaszttól megszabadulva zárkozhat fel költészetünk a szerencsésebb népekéhez.

Újból és újból mondom: tehetség dolga. Az érték nemcsak azon fordul meg, hogy milyen helyzetben hangzik el valamely igazság — bár kétségtelenül felzaklatóbban hatott Illyés nagysodrású költeménye az ötvenes évek elejétől az 1987-es politikai fordulatig, mint annak utána. Az esztétikai értéket azonban lényegibb körülmények is befolyásuk alatt tartják.

A politikai költészet rendszerint azzal szerez meglepetést, élményt, katarzist, hogy ráébreszt életünk tényeire, a leplezetlen igazságra. A nem politikai költészet is igen sokszor erre törekszik — legyen bár szó a szerelemről, a mulandóságról, a tenger planktonairól vagy az égbolt planétáiról —, de ezen fölül még sok mindenre képes. Arra törekszik sokszor, hogy életünk tényeitől elvonatkoztasson, hogy egy nem létező világot varázsoljon elénk, hogy részesítsen minket egy másik létben, mint amelynek foglyai vagyunk. Amikor a politikai költő lefesti álmát a jövőről, utópikus látomása találkozik ezzel a valóságon túli valósággal. Különbőségtevésünkhöz mégis ragaszkodhatunk: *a politikai költő rádöbbsen bennünket a valóra, a nem politikai költő pedig arra döbbsen rá, ami a realitásokon, a megragadható lehetőségeken túl kezdődik.*

Ez a kétféleség, ha másra nem, alkalmas arra, hogy meghatározzuk Weöres Sándor különleges helyét a magyar irodalomban. Őt nem különösen érdekelte a politika. Többre becsülte az álmot, a gondolkodás, képzelődés abszurd, fényűző kalandjait, a tudat önállósult világát, „a lélek fényűzését”, ahogy Kenyeres Zoltán alkalmazza reá Tóth Árpád szavait. Az ő költészetének roppant gazdagságát, sokféleségét, lírai személyiségmagszorozó sokcentrumúságát, nyelvi színes-ségét, kedélybeli változatosságát, bölcséleti mélységét, sokdimenziójú világát, gáttalan közlekedését a térben és időben — lehetetlenség volna leegyszerűsíteni egy aforisztikus meghatározással. Mégis megkockáztatom, hogy költészetének legerősebben jellegadó tulajdonsága, törekvése a *máslét*. Ez több mint a máskor-és máshollét, melyet a regény naponta megvalósít. Ez otthonosságot jelent az emberi létén kívül; kívül a történelmen, a társadalmon, kívül a meglévő műveltségen, kívül az időn, a téren, a mindenségen.

Ez persze csak azért lehetséges, mert Weöres Sándor mindezen belül is van, szabadon és kötetlenül, egy hatalmas műveltség és az azt tetszés szerint megtoldó képzelőerő birtokában. Beleélés, azonosulás, mimikri az egyik oldalon — függetlenség, szabad és gyermekien „felelőtlen” játék a másikon. A „felelőtlen-séget” azért tettem idézőjelbe, mert Weöres etikája rendkívül szigorú és következetes, de sosem úgy, hogy valamely normáknak, elvárásoknak, sosem a kö-telességnek óhajt megfelelni.

Nincs nála szabadelvűbb, nincs, akit kevésbé kötnének dogmák és szabá-lyok, tételes filozófiák, ideológiai törvények. Azokon a bölcseségeken és vallá-sokon, melyek hatottak rá, főleg a keleti filozófiákat kell érteni; ez kétségtelenül igen-igen tág fogalom, de vannak az összes európai filozófiai rendszertől eltérő közös vonásaik; az európaiak közül az egzisztencialistákat kell említenünk első-sorban, azokat, akiknek gondolkodásában meghatározóan jelen van a viszony-lagosság elve, s amelyek a Semmit ugyanúgy a gondolkodás tárgyaként kezelik, mint a pozitíve létezőt. Weöres etikájában szigorú értékhierarchia uralkodik — de nem a lények állnak itt rangsorba, nem a kő, a gyík, a macska, a csillag és a filozófus, hanem a létezés- és viselkedésformák alkotnak értékrendet. Értéke van annak, ami vagy aki önmagát sugározza szét a világban, ami és aki szün-telenül ad, sosem valami részt, hanem mindig valami egészet — és ez az egész önmaga. Erre az elvre épül költői ethosza. Ezért elképzelhetetlen, hogy „politikai költő” legyen, a szó leszűkítő értelmében; de ezért elképzelhetetlen az is, hogy a politikát kirekesztő, dogmatikusan elutasító, róla sommásan vélekedő lírikus legyen.

Nemzetének és a népek tágabb közösségének életétől egyetlen jelentős költő sem szakíthatja el magát. Nincs igaz költő, aki akár a múltba fordulva, akár a képzelet világában elmerülve, akár a szerelmese szeplőjéről, kisujjáról vagy be-cézett lábáról írva, ne adna hírt önkéntelenül is a korról, amelyben él. Csakis a tehetség dönti el, hogy gesztusa — legyen az az embereket evokáló és provo-káló profétai intelem vagy a nyomasztó valóság elől menekülő élet álma — maradandóan fontossá lesz-e a közönségnek, vagy csupán a napilapok egynapos halhatatlanságában, esetleg a kérések örökkévalóságában részesül.

Weöres Sándort mint mondtam, nem különösen érdekelte a politika. Többre becsülte az álmot, a gondolkodás abszurd, fényűző kalandjait, a tudat önállósult világát — igen, ám költészete mégis gazdagon át van szöve politikummal.

Különösen abban a posztumusz kötetében, amelyet *A sebzett föld éneke* címmel adott ki a Magvető. A politikai versek aránya ebben a gyűjteményben nagyobb, mint a korábbiak bármelyikében. A költemények régi füzetekből, fél-retett kéziratpapirokból származnak; keletkezésük ideje nagy szórást mutat, a

legkorábbiak a harmincas évek kezdetéről, a legkésőbbiek a mester utolsó éveiből származnak. Bata Imre véleménye szerint (Egy posztumusz verseskötényről, Élet és Irodalom, 1989. július 21.) a költő egy részüket épp azért nem adta közre, mert túlságosan publicisztikusnak érezte őket vagy túlságosan aktualitáshoz kötöttek — például az, amelyben egy kritikai támadásra felel.

Bata Imre közelebb állt a költőhöz, ezért jobban tudhatja, mint én. De ha így volt is, Weöresnek e versei is igen becsesek előttem. Az a „bökvers” például, amelyben támadójának vagy félreértőjének válaszol, önmagában is magyarázatot adhat erre. Amikor azt írja kritikusanak: „Mért nevezel »izolált én« nek? / ifjú szívekben élek...” — azt a vádat hárítja el, amely a legkevésbé illik rá. Weöres szüntelenül az én börtönén kívül tartózkodott a szó szellemi értelmében; partikuláris ügyek nem foglalkoztatták, közömbös volt testi állapota, egészsége iránt, csak végszükség esetén foglalkozott ilyesmivel vagy hagyta, hogy asszonykezek gondoskodjanak róla. Létét kitöltötte a költői készenlét, igazi „szélhárfa” volt az őt érő hatásokra, legyenek bár kulturálisak vagy természetiek, időben és térben közeli vagy távoli eredetűek. Az „izolált én” csak egy erősen leszűkített és erőszakolt felfogás alapján lehetett rá alkalmazható minősítés. Mitől volt „izolálva”, azaz elszigetelve? A napi politikától. Ez azonban éppen az ilyen támadások formájában érte őt utol.

Tartózkodott a vitáktól, a személye körüli csetepatéktól; még annak sem örült különösebben, ha foglalkoznak vele, vagy éppen „védelmezik” az őt ért inzultusoktól. A támadások zavarták, bosszantották, de igyekezett elfelejteni őket. Ezért lehet igaza Batának abban, hogy az ötvenes évek elejéről való *Árok-szegély* című verset emiatt nem közölte, s hagyta, hogy halála után gyűjtse kötetbe a többivel együtt Károlyi Amy: túlságosan önmagával foglalkozónak, esendőségét közszemlére tevőnek, panaszosnak, tehát önmagához méltatlannak vélhette. Régi versei közül például a *Nocturnum* vagy *Az élet végén* is az öregedő ember esendőségeiről, testi romlásáról szól — de valami véghetetlen indifferenciával —, bennük a lélek magasan a test fölött virraszt, míg a porhüvely odalent szenved vagy kiszolgáltatottan várja a véget. Az *Árok-szegély* ezekhez képest talán egy kissé felháborodott: „... s nekem mi volt és mi marad? / elhagyatottság, fejemen átok, / / magamra zárom síromat. / Mit végbevittem: munka csak, / de hőstetté ti avattátok.” Igen, így élt és dolgozott a költő az ötvenes években. Volt oka panaszra, vádoló szavakra. Mások éppen ilyeneknek köszönhetik, hogy híres költőnek számítanak. Ő ezt mellékesnek tartotta, bár megírta, mindenkori műgondjával, nyelvi leleményeivel gazdagon. Egy négysoros szakasszal megtoldott szonett képét mutatja a vers tipográfiai képe. A záró szentencia későbbi korok, netán napjaink jeliséje is lehetne: „Hagyomány, de nem haladó, / szidni az új-arcú poétát.”

Szigorú volt önmagához, amiért ezt heverni hagyta a fiókban? Szigorúnak vélhetjük, igen. De meg is érthetjük őt, aki nem személyes sérelmekben, hanem világkorszakokban, kultúrákban, maga alkotta életművekben gondolkodott — mert a *Magyar etűdök*, a veresszimfóniák, a műfordítások vagy a *Psyché-regény* mind-mind teljes életműnek is tekinthető, külön-külön is, nemcsak együttesen.

Még életében, az utolsók közt adta közre az *Ima* című töredéket, melynek első része így hangzik: „Üristen oltalmazd népünket attól, / hogy gyötörjék. / De még inkább attól, / hogy ő gyötörjön másokat / vagy övét és önmagát.” Amikor először találkozott ezzel a néhány sorral, olyasfélének éreztem, mintha azoknak a végső szavaknak jutott volna birtokába, amelyeket egész életében keresett. Himnuszokat, Mária-éneket, zsoltárt, psalmust írt korábban, életművének legnagyobb szabású darabjai közül valókat — de ez az egyszerűség, ez a töredezett

sóhajként hangzó fohász a beteg öregemberé, aki távozóban a létből visszanéz hazájára. Spontánul hat és meghat — ekkor már nem tartott a költő a „költőietlenségtől”. Jogosnak érzem azt a paradoxonnak hangzó kijelentést, hogy sokszor a költőiség — vagy költőiesség — a poézis legnagyobb és legravaszabb ellensége. A költőietlenség pedig a poézis meglepetéseinek legbiztosabb forrása lehet. Itt már nincs műgond, műhelyveríték, atelierhomály — ez direkt közlés, de úgy, ahogy Istent szólítja meg az ember, egy életen át megélt aggodalmakkal a háta mögött, minket is pusztító világégések, forradalmak és megtorlások ismeretében. Fő művei közül valónak érzem ezt az öt sorát.

Nagy műnek tetszik a *Magyarok* is. A háború után keletkezett, a lerombolt híd említése a romok fölötti megrendülésre utal, bár nem „erről szól” a költemény; korántsem alkalmi vers. Látomása mintha az ezeréves nemzet géniuszát idézné meg álomszerű képeiben.

Az *Elfelejtett variáns* Vörösmarty utolsó verseinek egyikét juttatja eszembe: „Véred megsűrűdött, Agyvelőd kiapadt, Fáradt vállaidról Vén gúnyád leszakadt.” Weöres: „Agyvelőm már csak pislákolva ég, / elért a vénség, elmegyöngeség.” Szinte egy időben íródtak ezek a sorok Illyés Gyula kései töredékszerű verseivel, miniatűrjeivel — ő az öreg Arany Jánost idézgette saját romlásának ábrázolásául. A személyes kínok elidegenítésének egy módja ez — a szerző eltávolítja magától és műalkotásként szemléli munkatárgyát, önnön testi-lelki szenvedéseit. Személyes és művészi katarzisz szinte egyetlen mozzanatban ad enyhét a szerzőnek.

Másik Vörösmarty-vonatkozású verse a posztumusz kötetben a *Vörösmarty árnya*. 1946-ból való — csaknem százesztendő ekkor az *Emlékkönyvbe*, Vörösmarty egyik legkeserűbb, Világos és Arad utáni műve. Ezt a két sort idézi belőle Weöres: „Kívánságom: vesszen ki a világ S e földi nép a legvégső fajig.” Weöres így kérdez vissza, az általa megélt világégés tudatában: „Mért akarnák a világ pusztulását, / mért nem elég nekik saját haláluk?” Igen érdekes az is, ami ezt megelőzi a versben: „Kivéve tán a pártok nyergelőit, / mind, mint egy kórus — Vörösmarty hangja.” Egyfajta lelki önzésről beszél, azzal vitázik — nagy példaképének és mesterének sem ad igazat; mérlegeli, vajon „kajánság”-e, hogy „én élni nem kívánok, hát más se éljen”, vagy egy „mindent-oldó szabadtási vágy” munkálkodik (a „nem lenni jobb” írójától ez nem is oly idegen), esetleg „úgy érzik, hogy holtuk után / elkínzott életük kis áramát / a teljes-áram nem bírja temetni” — ebben is az ő filozófiája sejlik föl, hiszen a „teljesség felé” tart már jó ideje e vers írásakor. S a végső lehetőség: „Vagy attól félnek: újra kell születni” — itt is a reinkarnációs buddhista elv sejlik föl, ezúttal is, mint nem a saját véleménye, holott máskor ezt sokszor mérlegelte és vallotta sajátjaként. Talán ezért maradt ki ez is a maga szerkesztette kötetekből: nem tudta benne vállalni azt, amit egyébkor vállalt. De éppen azért tartom nélkülözhetetlennek ezt a költeményt is, a kötet számos kiváló darabjával együtt (melyekre már nincs mód kitérni), mert így teljes a kép: így szerezhetünk fogalmat arról, miként gondolta végig és élte át költőileg mindazt, amivel szembekerült, a politika, a világhelyzet és a személyes költősors nyomására.

Weöres nagy költészetében teljességgel eltűnik Weöres Sándor mint magánember — de ezekben a féletett, személyesebb hangú művekben mutatkozik meg, hogy ki „tűnik el” ama költeményekből; és így teljes a kép. (*Magvető*.)

ALFÖLDY JENŐ